

”JAG ÄR BARA HÄR”

Humanvetenskaperna, klimataktivismen och apatin som möjlighet

1.

Napoleons trupper har nästan nått fram till Moskva. Det drar ihop sig till ett stort slag vid Borodino. Moskvas adel flyr hals över huvud. Greven Pierre Bezuchov låter bli. Det är inte lönt. Han är olyckligt förälskad, olyckligt gift och det mesta han gjort i livet har varit misslyckat. Istället ger han sig iväg till häst mot fronten. Med sin väldiga kroppshydd, klädd för Moskvas salonger – ”alla såg lika förvånat, ibland spefullt på hans vita hatt och gröna frack” (Tolstoj 995) – utgör han en alltmer udda figur ju närmare striderna han kommer. Eftersom han är en av Rysslands mest förmögna personer får han ändå tillträde till arméernas ställningar och befälhavarnas möten. Han rider omkring, iakttar, försöker informera sig om läget, beskäftigt angelägen om att bidra på något vis. Det kan han inte.

En underofficer kom och sa att man måste åka och hämta skanskorgar.

– Skicka tredje kompaniet igen, sa officeren motvilligt. – Men vem är ni? frågade han. – Är ni läkare?

– Nej, jag är bara här, svarade Pierre. (Tolstoj 998)

Pierre är inte läkare, *han är bara där*. Han kan ingenting, gör ingenting. Han är en kvardröjande anomali i samhällspyramidens topp. En apatisk salongskonversatör som befinner sig på en plats där tusentals människor snart kommer att slaktas, på grund av inkompetensen inom hans egen klass. På så vis uttrycker hans svar – ”Nej, jag är bara här” – sanningen om hans privilegierade tillvaro, samtidigt som det förebådar en ny erfarenhet.

Över tvåhundra år har gått sedan slaget vid Borodino, och Pierre Bezuchov är bara en fiktiv gestalt i Tolstojs roman *Krig och fred*. Ändå är det något som känns aktuellt i situationen som beskrivs. Då tänker jag inte i första hand på kriget i Ukraina, utan på känslan av att visserligen vara ett självständigt subjekt, men samtidigt sakna funktion, uppgift och makt. När Pierre upplever det är det något nytt – det gamla ståndssamhället håller på att rämna, en ny, modern värld är på väg. Idag är hans funktions- och maktlöshet snarare ett allmänt villkor – tydligast blir den tveklöst i den enskildes relation till klimatfrågan, men det gäller även digitaliseringen, inflationen, bostadsbristen och kriminaliteten. Samtliga skulle kunna beskrivas med Timothy Mortons begrepp *hyperobjekt*: objekt eller problemkomplex som är för stora för att kunna gripas (Morton, *Hyperobjects* 2-8).¹ Vilket inte hindrar att de angår oss alla.

I det perspektivet går det att identifiera sig med Pierre också på ett mer professionellt plan. Det kan kanske låta provocerande för att komma från en universitetsprofessor – naturligtvis har jag såväl en uppgift som makt, i alla fall inom mitt lilla område, högre utbildning och forskning i litteraturvetenskap. Men följdfrågan är vilken makt detta *område* i så fall har i ett större perspektiv. Vilken funktion fyller humanistisk forskning idag? Vad kan vi humanister göra? Vad bör vi göra, utöver att bara vara här?

Jag skulle vilja hävda att Pierre Bezuchov inte bara är en patetisk antihjälte, utan också en möjlig förebild för den kritiske akademikern. För rymmer inte hans funktionslöshet en möjlighet att se saker som de inblandade och funktionellt viktiga figurerna inte kan se? Han rider omkring i sin gröna frack bland de ryska trupperna och noterar att allt är kaos: ”Varför var det bättre att stå längre fram utan förstärkning, varför fördes inte andra

---

1 Eller som Roy Scranton formulerar det: ”Problemet är att problemet är för stort” (76).

trupper fram om vänstra flanken var svag, varför sa Bennigsen till en överste som var i hans sällskap att det inte var nödvändigt att rapportera denna åtgärd till Kutuzov?" (1001) Pierre förstår ingenting, men läsaren förstår att hans iakttagelser är korrekta. De inblandade är bara alltför delaktiga för att kunna se det – det som krävs för att sanningen ska framträda (att ledarskapet är uselt, strategin haltande, organisationen hopplös) är den utomstående, oengagerade observatörens blick.

Förhåller det sig inte på samma sätt med dagens samhällsproblem, den globala uppvärmningen inte minst? De ansvariga utger sig för att ha kontroll, men har de det? De försöker leda en jättelik apparat som rör sig dit den själv vill, snarare än efter deras order. Ja, är inte även makthavarna i själva verket också "bara där", handfallna, ignoranta, utan funktion, precis som Pierre, även om de måste ge sken av motsatsen?

Pierre behöver inte ge sken av någonting. Han står inte för någon särskild åsikt, han gör inte anspråk på att veta. Han har ingen makt, han är bara ett förundrat passivt vittne. Visst, hans förmögenhet, klasstillhörighet och kön är naturligtvis förutsättningar för att han alls får vara där, men hans blick på situationen utgår inte från en samhällelig position eller erfarenhet; tvärtom är den – vad ska man säga? – naiv. Ignorant. Apatisk. Han är ingen alls, gör ingenting.

2.

Låt oss återvända till frågorna om den humanistiska forskningens uppgift: vilken funktion ska den ha? Vad gör den, och vad borde den göra? Att formulera frågorna i så generella termer är naturligtvis vanskligt – den humanistiska forskningen är mångsidig, varför skulle det finnas en funktion? – men det kan samtidigt hjälpa oss att se vissa fenomen tydligare. Jag skulle säga att det idag finns två nästintill motsatta starka tendenser, som likväl hänger ihop.

För det första en benägenhet att bejaka humaniora som en vetenskaplig gren bredvid natur- och samhällsvetenskaperna. Till detta bejakande hör ett helhjärtat anammande av en alltmer standardiserad vetenskaplig form (peer review-systemet, poänggivande tidskrifter) och en finansie-

ringsmodell (där EU:s och de nationella forskningsrådets utlysningar får allt större betydelse i takt med att universitetsinstitutionerna blir alltmer underfinansierade) som båda främjar det "genomförbara" och resultatorienterade, den forskning som följer de etablerade reglerna, det vill säga håller sig inom rådande paradig, och indirekt gör anspråk på samhällelig nytta. Målet är egentligen inte att nå ut, att utöva politiskt inflytande, utan att vara framgångsrik i ett slags inom-akademisk tävling, där kvantitet kan översättas till kvalitet, och både måttstockarna och kunskapsidealen har sitt ursprung i naturvetenskapen. Resultatet är en scientistisk humaniora som "regredierat till sitt skolbegrepp", för att låna en formulering av Theodor W. Adorno (*Negativ dialektik* 14).²

För det andra finns det en stark och omdebatterad aktivistisk trend, med forskare som ser sin roll som en del av en större politisk kamp. Tidigare hittade man denna hållning inom olika former av Critical Studies, men på sistone har synsättet spridit sig till andra akademiska grenar. (Tendensen har resulterat i flera debatter, som i Sverige också har involverat utbildningsministern som uttalade sig kritiskt om akademisk aktivism.³) Om aktivismen tidigare handlade om rasism, sexism och andra samhällliga missförhållanden, så är det under de senaste åren framförallt klimatfrågan som har hamnat i centrum (Scientist Rebellion är ett exempel). Forskningens syfte ligger, med det synsättet, utanför forskningen själv: målet är att tvinga fram en politik som tar klimatfrågan på allvar.

Det intressanta, i ett idéhistoriskt perspektiv, är att den senare tendensen, *aktivismen*, inte längre står i tydlig motsats till den förra, *scientismen*. Istället har förhållandet blivit komplext. Å ena sidan är aktivismen ett tecken på att man inte accepterar den traditionella akademiska arbetsdelningen mellan vetenskap och politik. Å andra sidan bygger den akademiska aktivismen ofta på en föreställning om Vetenskaplig ovedersäglighet, vilket yttrar

---

2 Adornos formulering är en referens till Kants anspråk på att befria filosofin från dess skolbegrepp.

3 Till exempel skrev 1944 forskare under en debattartikel ("Nog nu, politiker - ta klimatkrisen på allvar") i Aftonbladet 2022 (Gerhardt et al.; se även Hörberg, et al.; Wiltsche, et al.). Utbildningsminister Mats Persson diskuterade frågan i Sveriges Televisions program *Agenda* den 30 april 2023 ("Forskarna som aktivister").

sig i slagord som "Lyssna till Vetenskapen!" och en uppskruvad retorik om "faktaresistens", "evidens" och att "Forskningen visar...". På så vis vänder sig de akademiska aktivisterna till allmänheten på ungefär samma sätt, med samma auktoritet och samma anspråk, som kyrkans män förr talade till menigheten. Idéhistoriskt innebär detta en avsevärd skillnad jämfört med 1960-talets studentaktivism, som var lierad med eller sprungen ur någon form av kritisk teori. Det vill säga: de traditionella akademiska formerna, däribland anspråken på att sitta inne med en objektiv vetenskaplig sanning, var en del av den borgerliga ordning man attackerade. Idag utgör samma former aktivismens grund.

Det kan se ut som om humaniora därmed hamnar i en guldsits. I och med alliansen mellan Vetenskap och aktivism kan ett av humanvetenskapernas eviga dilemman lösas: frågan om nyttan, eller för att återknyta till Tolstojs antihjälte: funktionslösheten. Vi behöver inte längre känna oss som Pierre Bezuchov, utan kan i egenskap av humanister faktiskt fylla en viktig samhällelig funktion, vara nyttiga. Vår uppgift skulle i så fall vara att förmedla (den naturvetenskapliga) klimatforskningens rön och få både allmänheten och politikerna att förstå nödläget. Mer konkret kan det handla om att synliggöra behovet av "grön omställning", om att konkretisera på vilket sätt mänskligt beteende måste förändras, hur samhället kan organiseras mer klimatsmart. Att beskriva vilka problem den mänskliga exceptionalismen fört med sig, peka på genus- och klassaspekter bakom fossilförbränningen, och så vidare.

Den som i en svensk kontext har gått längst i den här riktningen är förmodligen humanekologen Andreas Malm. Efter flera gedigna och energiska böcker om klimatkrisen och dess historiska bakgrund argumenterar han i *How to Blow up a Pipeline* (2021) för nödvändigheten i att inta en mer radikal hållning. Som klimatforskare går det inte längre att stanna på sitt kontor och skriva artiklar för akademiska tidskrifter. Det är dags att skrida till handling, att konkret förstöra den teknik och de tillgångar – oljeledning, suvar, båtar – som bidrar till den ökande fossilförbränningen. Boken innehåller en ingående argumentation för detta steg. Det egentligen enda motargumentet mot sabotage och fysiskt våld – förutom att det kan vara för sent – är risken för att det vänder opinionen mot klimatrörelsen (118).

Malm talar alltså till aktivisterna, men den indirekta måltavlan är allmänheten och makthavarna. Hans ideal är så långt ifrån Pierre Bezuchov man kan komma: klimataktivisternas uppgift är att på avantgardistiskt vis visa vägen istället för att bara stå bredvid och titta på. Deras uppgift, skriver han, "kan inte vara att ta en existerande medvetandenivå som något givet, utan att höja den. De bör gå före – inte för långt från massorna, det skulle leda till isolering; inte heller i mitten eller längst bak, det skulle upplösa deras bestämmelse" (119).

Men varför är då inte sabotagen mer utbredda? Varför är motståndet mot att ta till våld så stort? Varför går den aktivistiska kampen så dåligt? Inför de frågorna andas Malms bok en djup frustration: han har inget tydligt svar, men han inser att man av taktiska skäl inte bör gå för långt före "massorna" (ett ordval som kanske rymmer början till en förklaring till misslyckandet). Man måste få opinionen med sig, men det är just det som inte lyckas.

Det är en styrka hos boken att den inte – vilket annars är vanligt i den här diskursen – förmedlar ett falskt hopp, utan målar upp situationen just så hopplös som den är. Bland annat beskriver Malm hur utsläppen bara har accelererat i takt med den ökande klimatmedvetenheten (26–29). Diskussionen om tidigare proteströrelser, under rubriken "Lärdomar från gångna strider", är initierad och relevant. Ett exempel är uppenbarandet av Gandhis hyckleri: hans stöd åt det brittiska imperiet, hans deltagande på fel sida i Boer-kriget, och så vidare (42–45). Beskrivningen av den amerikanska kampen mot slaveriet är också intressant. Men här, liksom generellt i boken, finns en dragning mot en svart-vit, nästintill binär logik. När det gäller slaveriet är det underförstått att den aktivistiska kampen lyckades, slaveriet avskaffades (55). Men är det verkligen sant? Har inte jordbruksarbetare fortsatt att leva under slavliknande förhållanden i USA även långt senare? Finns det inte gott om slaveri runt om i världen än idag, till och med i Sverige? Är inte historien på så vis mer sammansatt och motsägelsefull än Malm ger sken av?

Invändningen är liten men principiellt viktig, eftersom samma binära logik genomsyrar Malms sätt att se på den globala uppvärmningen, framförallt frågan om hur den ska tacklas. För Malm är saken enkel: "man agerar

eller också inte", "one acts or one does not" (147). Denna grundinställning förstärks genom de exempel han illustrerar sitt resonemang med. Ett av dem handlar om en hypotetisk tortyrmaskin med 1000 strömbrytare. Om en av dem slås på är det ingen större fara, om alla slås på är offrets smärta ohygglig (144). Exemplet ska visa att varje liten handling har betydelse för den globala uppvärmningen; den enskilde kan följaktligen inte fly sitt ansvar. Några sidor längre fram är det *kollektivet* som slänger sig på strömbrytaren (147). Individerna är borta ur bilden, men strömbrytaren är signifikativt nog kvar. På så vis har alla nyanser, all dialektik, all komplexitet lämpligt nog försvunnit ur bilden. Kvar står vi med en valsituation baserad på strömbrytarens binaritet: 1 eller 0. Man agerar eller också inte. Och viktigare: man förändrar situationen, eller också inte.

Denna beskrivning gör att alla inom klimatdiskursen som intar en komplicerande hållning, som ifrågasätter det självklara eller bara tänker annorlunda än Malm själv – som Bruno Latour, Timothy Morton eller Roy Scranton – hamnar på fel sida. I *How to Blow up a Pipeline* är det Scranton som drabbas hårdast: "Inom utbudet av positioner på den här sidan om klimatförnekandet är ingen mer föraktlig" (152). Scranton förnekar alltså ingalunda den globala uppvärmningen, tvärtom. Ändå är hans hållning *föraktlig* (despicable). Varför detta uppskruvade omdöme?

En förklaring är att Scranton, precis som Latour och Morton, gör klimatfrågan mindre svart-vit. Scranton skjuter hoppet i sank genom att problematisera möjligheterna för mänskligheten att vända utvecklingen. Ur hans perspektiv är det för sent, uppgiften övermäktig (32–33, 58–60). Latour är mindre uppgiven, men han vidgar klasskampsbegreppet och komplicerar ansvarsfrågan genom ta ifrån människan hennes monopol på agens (Latour 71–88). Morton i sin tur överger inte bara det naturbegrepp som är ett fundament i Malms förklaringsmodell, utan anammar dessutom ovisshet, ambivalens och "truthiness" som något att bejaka (Morton, *Dark Ecology* 55–59; Morton, *All Art is Ecological* 5, 96).

Malm är helt enkelt inte intresserad av att ompröva begreppen eller sin position på det sätt som dessa författare inbjuder till – det är den avgörande skillnaden. Hans hållning bygger på en stark, för att inte säga extrem, övertygelse om *att ha rätt, att redan veta*. "Allt har redan sagts" som

han konstaterar i *The Progress of this Storm*. I det perspektivet kan teori "vara en del av problemet" (Malm, *The Progress of this Storm* 16). Därmed exemplifierar han filosofen Andreas Dorschels beskrivning av världsförändraren – eller om man så vill, den aktivistiske forskarens – attityd till invändningar: "Världsförändrare betraktar motstånd som något de måste övervinna, inte som något som modifierar resultatet – som förändring av förändringen" (41).

Man kan tänka sig att Malm skulle rycka på axlarna åt den kommentaren. Uppvärmningens realitet och anspråket på att "gå före massorna" gör tvärsäkerheten nödvändig. Ska man leda en rörelse kan man, av strategiska skäl, inte visa någon tvekan. Därmed blir de röster som visserligen är eniga med Malm om de faktiska förhållandena, men oeniga på vissa punkter, oeniga om vissa begrepp, svårare att hantera än de som förnekar den globala uppvärmningen helt och hållet, eftersom de förra öppnar dörren mot diskussionens, eftertankens och självkritikens oundviklighet. Bättre med en tydlig motpol – en klimatförnekare – än någon som komplicerar kartan.

En annan faktor skymtar i Malms egen skildring av den subjektiva erfarenheten av en sabotageaktion mot ett tyskt kolkraftverk. Han beskriver adrenalinpåslaget, och hur han personligen "var hög i veckor efteråt" (Malm *How to Blow up a Pipeline*, 161). Uppenbarligen finns det bevekelsegrunder här som är mer subjektiva än objektiva. Aktionerna påverkar kanske inte opinionen, men det påverkar bokstavligen det aktivistiska subjektet. Detta sägs på sista sidan av *How to Blow up a Pipeline* – det är alltså detta adrenalinpåslag boken mynnar ut i. Det kopplas till Frantz Fanons idé om våldet som renande kraft: sabotage mot det tyska kraftverket må ha varit av måttlig betydelse (man förstörde ett staket, det var allt), men känslan av makt som actionen gav deltagarna skulle kunna skalas upp, uppfylla hela klimatrörelsen, ge den kraft.

Men därmed växer sig också en besvärande hönan och ägget-fråga allt starkare: är det övertygelsen om klimatfrågans akuta karaktär som ger upphov till aktivismen, eller är det tvärtom de aktivistiska erfarenheterna, känslan att vara "hög", som genererar övertygelsen? För att ställa saken på sin spets: är aktivismen en följd av den kunskap forskaren Malm har inhämtat, eller är det Malms behov av adrenalin som gör hans retorik så

uppskruvad? Uppstår aktivistsubjektet som en följd av forskningen, eller är forskningen en produkt av aktivistsubjektet?

Problemet med de frågorna, kan man invända, är att de är lika svart-vita som det de kritiserar. Malms böcker är dessutom solida nog att stå på egna ben, oberoende av hans aktivism. Likväl är det svårt att neka till att det finns en subjektiv aspekt i all forskning: en personlighet som har betydelse, ett engagemang som driver tänkandet, en stil som ger det liv.

Och det som utmärker Malms böcker och artiklar är att de i princip alltid går ut på att renodla, ställa upp motsatser, skapa antingen/eller-situationer, där det ena alternativet är det rätta, medan det andra är förkastligt.⁴ Det finns ett vägval, men det är alltid enkelt, självklart, svart/vitt, som i fallet med tortyrmaskinen ovan. Argumentationen bygger ofta på liknelser och analogier, som i avslutningen av *The Progress of this Storm* där det anförs att Sigmund Freud tog alldeles för lätt på hotet från nazismen – vi får (följaktligen) inte göra samma misstag i klimatfrågan: "Våga känna panik. Välj sedan mellan de två huvudalternativen: begå det mest militanta och orubbliga motståndet mot detta system, eller sitt och titta på när allt spolas bort" (Malm, *The Progress of this Storm* 226).

Malms första klimatbok, *Det är vår bestämda uppfattning att om ingenting görs nu kommer det att vara för sent* (2007), är överlag mer resonerande och dialektisk, men den avslutas på ett snarlikt vis med en bild av en buss som kör allt snabbare mot en avgrund. I sista sekunden, när de märker vad som håller på att hända, kastar sig passagerarna i panik ut ur bussen. Sensmoral: "om ingenting görs nu kommer det att vara för sent" (286).

---

4 En text om Palestinakonflikten, skriven hösten 2023, är intressant mot den bakgrunden. Den korta texten bryter mot mönstret så till vida att dess verkningsmedel är tydligt ironiskt: det talas om vikten av att fördöma Hamas ondska och barbari; Hamas sägs bära ansvaret för konfliktens alla dödsoffer, på båda sidor. "Sådant fördömande är ett obligatorium – de som inte håller med har förverkat sin rätt att yttra sig." Problemet är att textens uppskruvade, svartvita, militanta retorik är så snarlik Malms sedvanliga stil att ironin bara går fram om man vet att Malm egentligen tycker tvärtom. Och om ironin nu faktiskt går fram, drabbar den då inte Malms alla andra texter, eftersom den underförstått kallar på en mer nyanserad, dialektisk, mindre ensidig hållning? (Malm 2023).

Under den arabiska våren argumenterade Malm med samma övertygelse för det livsviktiga i att Nato gick in på de libyska rebellernas sida mot diktatorn Gadaffi och att Sverige skickade sina JAS-plan. I en serie energiska tidningsartiklar hamrades poängen in: "För svensk och annan västerländsk vänster är det hög tid att bestämma sig. Det är revolution igen. Ska vi vara med den eller mot den?" (Malm "Skicka vapen till rebellerna") Att vara "med" revolutionen innebar alltså att vara för Natos bombningar, och när de genomförts skulle man "Jubla med Libyen", jubla över folkets seger och den frihet som nu bredde ut sig (Malm "Seger igen!").

Mitt fokus här är nu varken Libyen-frågan⁵ eller den globala uppvärmningen, utan Malms ständigt lika starka övertygelse. Den är intressant inte bara för att han är en inflytelserik företrädare för den aktivistiska forskarpositionen (*How to Blow up a Pipeline* har till och med filmatiserats), utan också för att hans sätt att skriva och resonera exemplifierar en mer omfattande tendens i tiden: benägenheten att göra det komplexa entydigt.

Den tendensen finns på fler håll i klimatkursen. Klimathistorikern Fredrik Charpentier Ljungqvist pekade nyligen på en aspekt av det så kallade 1,5-gradsmålet: det förutsätter en referenspunkt, att man vet hur varmt det var innan man började mäta temperaturen. Men vi vet inte ens hur de globala medeltemperaturerna varierat under de senaste 2000 åren, menar Charpentier Ljungqvist. "Det är därför olyckligt att FN:s klimatpanel på prominent plats i sin senaste rapport presenterade en graf över den globala medeltemperaturen. Den är artificiellt platt och bygger delvis på data som inte innehåller pålitlig information över längre tidsskalor." Varför publicerar då klimatpanelen denna graf? Charpentier Ljungqvist ger, i förbigående, en bra förklaring: "grafens visuella kraftfullhet: den framhäver illustrativt bilden av en mycket unik samtida uppvärmning." Det vill säga: för att få den aktuella uppvärmningen (som Charpentier Ljungqvist ingalunda förnekar, tvärtom) att framträda tydligt ger man

---

5 Det finns naturligtvis mycket att säga om Libyen. I princip fick Malm som han ville – Nato bombade, Gaddafi störtades – men resultatet blev inte demokrati och frihet, utan näst intill "a failed state", där kriminella grupper, lokala miliser och islamister fortfarande slåss om makten (Ware; United Nations).

en förenklad bild av forna tiders temperaturer, trots att vi inte vet säkert hur varmt det var.⁶

Det går naturligtvis inte att bevisa, men slutsatsen är svår att undvika: till och med FN drar i sina klimatrappporter ibland mot det slagkraftiga och entydiga, istället för det ovissa men korrekta.

3.

Tendensen att tillvaron delas upp enligt ett binärt eller närmast manikeiskt schema slår igenom på område efter område. Ibland är uppdelningarna explicita, ibland är de implicita i begreppen, i epitet som "klimatförnekare", "transfob" eller "antisemit". Oavsett hur problemet ser ut, så formuleras det som en kamp mot en gripbar motståndare, vilket, som Scranton påpekar, är just vad som saknas när det handlar om den globala uppvärmningen (94). I viss mån speglar denna binära tendens en alltmer ojämlig, orättvis, segregerad, polariserad verklighet, i viss mån vittnar den om ett moraliskt synsätt där tillvaron konsekvent tolkas i termer av ont och gott, fiender och allierade.

Men frågan är om binariteten inte också – och kanske först och främst – är en effekt av den digitala ekologins materialitet. Allt meningsskapande, all skrift, all kommunikation fungerar tack vare kretskort bestående av miljardtals transistorer (Lanchester 16). Apparaterna, nätverken, apparna, programmen och koden med vars hjälp vi formulerar oss och kommunicerar bygger på reläfunktioner där ström antingen släpps på eller stängs av. Två alternativ är vad som finns: ett eller noll, på eller av. Mellantinget, medelvägen, nyanseringen, ungefärligheten, dialektiken är på den nivån uteslutna – de tillhör det analoga och organiska.

Medieteoretikern Wolfgang Ernsts beskrivning av skillnaden mellan mänskligt tänkande och algoritmer fördjupar den poängen:

---

6 Man kan tillägga att om perspektivet vidgas så blir temperaturkurvan ännu mer ojämn. "under de senaste två miljoner åren [...] har jordens klimat sicksackat fram och tillbaka mellan glaciala och varmare klimat" konstaterar ekologen Chris D. Thomas (226). Vidgar man perspektivet till 500 miljoner år förstärks den bilden. Under eocen var temperaturen troligen 14 grader varmare än idag, under pleistocen tidvis 5 grader kallare ("Geologic temperature record"; Voosen).

Men medan mänskliga beräkningar med penna och papper, eller med hjälp av traditionella räknemaskiner, fortfarande är avhängiga av hjärnorganet och kroppsliga handrörelser, blir den algoritmiska mekanismen effektivt *själv*-bearbetande från det ögonblick den implementeras i elektroniskt styrda logiska portar [electronically-biased logical gates]. [...] I faktisk beräkning existerar den algoritmiska signifikanten inte för sig själv, inte i en singular och enhetlig form, utan interagerar med tekno-materiella kvaliteter som elektrisk hastighet, den kritiska mikrotiden för växlingar mellan 'nollor' och 'ettor', och kvantfysiska effekter av signalbehandling, såsom i den laddningskopplade enheten för bildbehandling. På den nivån är det algoritmiska inte bara en del av den symboliska ordningen, utan dess utveckling är en del av kiselchippets själva mateRealitet (så att säga), dess elektronrörelsers fysiska regim och de tekniska kretsarnas implicita logik. (17)

Om mänskligt tänkande till syvende och sist är en kroppslig akt, bygger algoritmerna på kiselchippets materialitet och, i sista hand, elektronrörelser som resulterar i ettor eller nollor. Dessa operationer är inte i första hand en del av den symboliska ordningen, menar Ernst. Men även om det är fallet, så uppstår följdfrågan vilka återverkningar den algoritmiska logiken får på den symboliska nivån. Våra kroppars organiska sammansättning må vara oförändrad, men om samhällets handlande och beslutsfattande alltmör formas av de algoritmbaserade verktyg Ernst beskriver, så förändras naturligtvis även föreställningarna om sant och falskt, rätt och fel, ansvar och makt. (Malms alla binära uppdelningar – "man agerar eller också inte", "Ska vi vara med den eller mot den?" – är bra exempel.) Framförallt påverkar det bilden av vad tänkande är.

Om den förändringen är ett hot – i förlängningen rent av mot mänsklighetens existens⁷ – eller inte beror inte minst på hur vi tänker oss det mänskliga subjektet. Om det liberala, autonoma, rationella subjektet i grund och botten var en fantasi, så är det kanske en fantasi som slutligen kan förverkligas med algoritmernas hjälp, föreslår Tobias Matzner (141). Och omvänt kan man tänka sig att AI-utvecklingen, som Luciana Parisi

---

7 Ett upprop av ett antal framträdande AI-forskare och entreprenörer väckte under våren 2023 stor uppmärksamhet, eftersom de varnade för att utvecklingen inom AI kunde utgöra ett hot mot mänskligheten. Bland undertecknarna fanns Yoshua Bengio, Stuart Russell, Elon Musk, Steve Wozniak och Yuval Noah Harari ("Pause Giant AI Experiments").

menar, tvingar fram "en kritisk omformulering av den vetenskapliga och manifesta bilden av hur tänkande fungerar" (115). I vilket fall som helst blir det allt svårare att betrakta tänkande och agens som något människan har monopol på.

Men oberoende av frågan om hur algoritmernas agens ska kunna begränsas, och hur ansvar ska kunna utkrävas i en värld där AI breder ut sig (Amoore & Piotukh 147–149), går det inte att neka till att allt detta har implikationer också på frågan om forskningens frihet och möjligheten att tänka kritiskt. Hur upprätthåller man fler alternativ, fler nyanser, mellanlägen, förhandlingsmöjligheter eller bara vanlig eftertänksamhet i en medieekologi byggd på kretskort? Peter Sloterdijks bild av filosofen som en avbrytare inom de "excitationsfält" vi befinner oss i är intressant i det sammanhanget, trots att den tecknades långt innan både AI-debatten och de sociala mediernas genomslag:

Vi lever alltid i kollektiva excitationsfält – så länge vi är kollektiva varelser går detta inte att ändra på. Deras stressande input når oundvikligen in i mig; tankarna är ofria, alla kan gissa sig till dem. De kommer ifrån tidningarna och går tillbaka till tidningarna. Min suveränitet, i den mån den alls existerar, kan endast upprättas genom att jag låter den impuls som jag tagit upp dö ut inom mig, eller, om jag misslyckas med detta, genom att jag skickar den vidare i helt transformerad, prövad, filtrerad, omkodad form. Det tjänar inget till att försöka avvärja den: jag är endast fri i den utsträckning jag kan avbryta eskalationen och göra mig immun mot åsiktsinfektioner. Just detta utgör fortfarande filosofens uppgift i samhället, om jag för ett ögonblick får uttrycka mig patetiskt: att bevisa att subjektet kan vara en avbrytare och inte endast en kanal som sprider vidare tematiska epidemier och vågor av upphetsning (Sloterdijk & Heinrichs 85).⁸

Enligt Sloterdijk kan filosofen bara vara ett relä i informationsflödet. Om det finns en frihet i den rollen, så består den i att avbryta flödet. Att, med andra ord, vara någon som varken kommunicerar eller agerar. Det ironiska är att friheten i så fall bara kan formuleras på de binära villkor som mediet erbjuder: av, inte på.

---

8 Scranton lyfter fram passagen i sin argumentation för en omorientering av affekterna (96–98).

4.

Vad innebär det att forska? Det beror så klart på vem man frågar. Vänder man sig till den scientistiska tendens som beskrevs tidigare (bejakandet av humaniora på naturvetenskapliga villkor), så skulle ett gångbart svar kunna vara: att försöka motbevisa det man vet, för att på den vägen nå allt säkrare kunskap. Ur den synvinkeln är all forskning, humanistisk såväl som naturvetenskaplig, ett ständigt omprövande av det etablerade vetandet, ett omprövande som är nödvändigt eftersom sanningen aldrig kan verifieras. Däremot kan man falsifiera det som såg ut att vara sant, för att på så vis stegvis närma sig något allt mindre falskt (Popper 57–73).

Det går sannerligen att kritisera Karl Popper, falsifierbarhetsidealets främste teoretiker, men trots den implicita konservatismen i hans ideal finns det något i det som är tänkvärt i relation både till aktivismdebatten och AI-debatten. Att vara vetenskaplig handlar, med Poppers synsätt, inte om att vara tvärsäker, och att tala om för resten av samhället hur det ligger till. Tvärtom handlar det om en insikt om att all kunskap kan omprövas. Att inse att det vi vet idag kan vara föråldrat imorgon. (Poppers argument för att vetenskapliga påståenden bör förstås som *händelser* är intressant i sammanhanget (68–69).) Det självklara kan alltid kompliceras. Just det är en av forskningens uppgifter.

Men poängen är också att forskningen i sig – allt det vi gör i våra labb eller vid våra tangentbord, som humanister och som naturvetare, vare sig vi publicerar oss i peer review-tidskrifter eller i böcker eller ingenstans – ur den här synvinkeln måste förstås som ett specifikt *görande*. När man, som Malm eller andra, ställer forskningen mot aktivismen, behandlar det ena som något passivt och det andra som något handlingskraftigt, eller när man konstaterar att allt redan har sagts, att det är dags för forskarna att lämna elfenbenstornet och skrida till handling, då förnekar man direkt eller indirekt den specifika handling som forskningen i sig själv redan är.

Även om klimatforskarnas frustration inför den politiska oförmågan att vända utvecklingen är både begriplig och rimlig, så finns det starka skäl att försvara detta görande idag, inte minst det humanvetenskapliga görandet, i synnerhet på grund av klimatfrågan. Att humanister kritiserar för brist på handlingskraft är förvisso inget nytt. Frågan är hur kritiken

ska förstås och hur vi ska förhålla oss till den. Vilken roll ska humanvetenskaperna spela?

Diskussionen går tillbaka åtminstone till Marx omtalade konstaterande att det är dags för filosoferna att förändra världen, inte bara förklara den (15). Hur man än ser på hans kommentar fick han näppeligen som han ville. Ett århundrade senare menar Adorno att filosofin "håller sig vid liv eftersom ögonblicket för dess förverkligande försumrades" (*Negativ dialektik* 13). Filosofin skulle alltså vara ett slags lost cause, eftersom den misslyckades med att följa Marx uppmaning? Nja, egentligen inte. Filosofin lever, med Adornos synsätt, vidare inte trots att förverkligandet försumrades, utan *eftersom*. Att den står för något som inte realiserades innebär visserligen att den är "nödgdad att hänsynslöst kritisera sig själv" (*Negativ dialektik* 13), men också att den har erhållit en unik frihet. När forskningen blir aktivistisk riskerar den friheten att gå förlorad, eftersom tänkandet därmed underställs ett yttre uppdrag. Teoretiserandet blir instrumentellt, förenklingar blir nödvändiga, publikanpassning likaså. Slutsatserna måste vara konstruktiva, lösningsorienterade, hoppfulla, oberoende av förutsättningarna. Tänkandet urartar i taktik, som Adorno formulerar det i essän "Resignation", en kritisk reflektion över 1960-talets aktivism (798).

En annan sida av saken är att det världsförändrande Marx efterlyste i filosofin, senare anammas av de institutioner som skulle förändras, i alla fall enligt Adorno: "Sedan varje avancerat ekonomiskt-politiskt organ börjat betrakta det som en självklarhet att det gäller att förändra världen och att det är dumheter att tolka den faller det sig svårt att förbehållslöst ansluta sig till teserna om Feuerbach. Dialektik innefattar även förhållandet mellan aktion och kontemplation" ("*Kulturkritik och samhälle*" 329). Själva förändringsidealet har korrumpierats; vad som är aktivt och vad som är passivt, radikalt eller konservativt, är i det perspektivet inte så lätt att svara på.

Att Marx och Adorno talar om filosofin, inte om humaniora, gör ingen större skillnad i det här sammanhanget: det som står på spel är meningsfullheten i ett teoretiskt tänkande i en tillvaro som är alltmer inriktad på tom ändamålsenlighet och demonstrativ handlingskraft, på en spelplan där händelseutvecklingen i allt högre grad följer en binär logik. Om humaniora ska kunna förändra världen, som Marx ville, så måste den till att börja med

erbjuda *något annat* än samma värld. En humaniora som uppslukas av de strategiideal, den vilja att påverka och "nå ut" (ett ideal som framförs med allt större kraft idag), de idéer om användbarhet, det påbud om hoppfullhet och handlingskraft som är rådande, riskerar att förväxlas och förväxla sig själv med alla de influencer-röster, krönikörsåsikter och påverkanskampanjer som fyller medierna. Vad återstår då av den forskning som ska nå ut? Och varför ska den nå ut, om åsikterna redan finns där i förväg? Ja, vad ska vi ha forskare och universitetslärare till om de inte längre tycker att deras verksamhet har ett egenvärde, en förändringskraft i sig själv?

5.

Men naturligtvis kan även en kritisk teori a la Adorno kritiseras – ja, det vore rent av oadornoskt att behandla den som något vars giltighet vore upphöjd över de historiska omständigheterna. Ur Adornos perspektiv måste det teoretiska tänkandet som sagt försvaras eftersom det upprätthåller en frihet och en möjlighet till kritik – tänkandet är i sig är på så vis en form av handlande. Det leder till följdfrågan om inte aktivismen måste betraktas som en form av tänkande (Johansson 244–245). Finns det inte en frihet även där, i dess minst ändamålsenliga delar?

Men framförallt kan man fråga sig om inte all denna teoriproduktion, i linje med Rita Felskis postkritik (1), snarare än frihet bär med sig mer doxa: kommunikation, klichéer, ideologi, begreppsexercis, meningslöshet... Har inte den kritiska teorin på så vis kommit att bli en del av den traditionella vetenskap vars begränsningar den en gång ville befria sig från (Horkheimer)? På vilket sätt medför detta teoretiserande någon befrielse i allmänhet, och ja, på vilket sätt gör den det i relation till klimatfrågan i synnerhet? Konsoliderar den inte bara en akademisk apparat, med sina positioner och karriärvägar, sin byråkrati, sin kvantifiering, sin ideologi? Och hur, om det nu ligger något i den kritiken (ett eko av Sloterdijks kritik av den kritiska teorin (Sloterdijk & Heinrichs 61–62)), tar man sig i så fall ur problemet?

Att kritisera teorin resulterar bara i mer teori. Och att tystna är att uppgivet acceptera Wittgensteins dictum att "därom man inte kan tala måste man tiga". Det är Jean-François Lyotard som formulerar dilemmat

på det sättet i sin essä "Apathy in Theory". Hans svar är, som titeln anger, en form av teoretisk *apati*:

vad vi saknar är ett djävulskap [diablerie] eller en apati som utsätter den teoretiska genren själv för omstörtningar som dess pretentioner inte återhämtar sig från; att den bara blir en genre igen och förskjuts från den position av herravälde eller dominans som den har haft åtminstone sedan Platon; att sanningen blir en stilfråga (149).

Apatin leder ut ur vad Lyotard beskriver som "det lärda samhällets krav". Han hittar denna apati hos Freud, i dennes *Bortom lustprincipen*, som öppnar upp ett affektivt område som undgår både teorins och praktikens krav. Vad det handlar om är att ta sig ur övertygelsen, bevisföringen, argumentationen, konsolideringen av det vi redan vet (ut ur den instängdhet Poppers ideal leder till, med andra ord), för att istället släppa lös nyfikenhet, uppfinnande, affirmation.

Det är, för att återknyta till inledningen, något i detta apatiska men lekfulla ideal som påminner om Pierre Bezuchovs gestalt där på slagfältet. Ja, inkarnerar inte Pierre den hållning Lyotard beskriver? Att lyfta fram detta som en produktiv hållning i relation till klimatfrågan kan naturligtvis framstå som provocerande. Det är inte bara Malm som säger att det som behövs idag är *panik*, som ska leda till *enighet*, som ska omsättas i *handlingskraft*, som ska manifesteras som *motstånd*...⁹ Men vilka omfattas, för det första, av denna *enighet*? Är inte handlingskraften, för det andra, bara en fortsättning på problemets huvudorsak? Och utesluter inte paniken och undergångstron, för det tredje, den *nyfikenhet*, *öppenhet*, *uppfinningsrikedom* och *besinning* som möjligen skulle kunna rädda oss i framtiden? Är inte viljan till *motstånd*, för det fjärde, en reaktiv bekräftelse av det man gör *motstånd* mot?

---

9 Ett inflytelserikt exempel är Romklubbens klimatupplysningsbok *En jord för alla: Ett manifest för mänsklighetens överlevnad* (*Earth for All: A Survival Guide for Humanity*) där olika framtidsscenarier målas upp: ett där vi gjort för lite, och ett där vi tagit "jättesprånget". Avslutningskapitlet heter "Upprop till handling" (Dixon-Declève, et al.).

Lyotard avslutar sin essä med att understryka att den teoretiska apatin inte är någon depressiv hållning. Det finns inget uppdraget i den, bara en vägran att acceptera den binära fälla som vetenskapen leder oss in i. Lyotard kallar det för "sanningsteori", mot vilket han ställer apatikerns "fiktionsteori".

Teoretisk apati är inte ett depressivt tillstånd, det är förenat med största oförsonlighet mot de diskurser som underkastar sig lagen om sant och falskt. [...] Hoppas därför inte att fiktionsteorins konstnärer lämnar scenen fri åt sanningsteorin: tvärtom, de kommer också att vara närvarande i denna gamla strid och de kommer att tornera (150–151).

De enda som inte tappar huvudet i detta läge är apatikerna. Redan det är tillräckligt för att motivera deras existens.

SVEN ANDERS JOHANSSON, 1968, professor i litteraturvetenskap vid Mittuniversitetet, Sverige. Hans senaste bok är *Litteraturens slut* (2021), och dessförinnan *Det cyniska tillståndet* (2018).

"JAG ÄR BARA HÄR"

Humanvetenskaperna, klimataktivismen och apatin som möjlighet

The article takes as its starting point Leo Tolstoy's character Pierre Bezukhov. His passive presence at the battle of Borodino, in Tolstoy's *War and Peace*, is contrasted with today's climate activism, exemplified by the Swedish human ecologist Andreas Malm. In his book *How to Blow up a Pipeline*, Malm argues that global warming forces scientists and scholars to become activists, and activists to turn to violence. This analysis, the article argues, is based on a simplistic notion of action ("one acts or one does not") and a strong conviction of being right. If this certitude is problematic, it is also typical of our time. Where, then, does this tendency to simplify the complicated, and replace all uncertainty with sureness, come from? One answer is that activism requires determination, which in its turn presupposes access to the truth. Another explanation lies in the binary operations of the digital media we all rely upon. At the most basic level, these operations exclude all

approximation, all nuances, all doubt: the options are one or zero. Against this background, it becomes crucial to defend a research practice that refrains from simplifications. In Sloterdijk, the article finds an argument for interrupting the affective impulses that reach us constantly. From Popper, it fetches an understanding of research as an event. Via Marx's well-known formulation that philosophers must change the world, not just interpret it, the text then moves to Adorno's defense of theoretical thinking. The question is, however, whether critical theory has any edge left. Has it not just become a part of the academic apparatus it once reacted against? The article finds an answer in Lyotard, and his idea of a theoretical apathy. This idea reminds a lot of the starting point of the article: Pierre Bezukhov's comic but clear-sighted passivity on the battlefield.

KEYWORDS

- sv: Andreas Malm, apati, klimataktivism, kritisk teori, AI, Theodor W. Adorno, Jean-François Lyotard
en: Andreas Malm, apathy, climate activism, critical theory, AI, Theodor W. Adorno, Jean-François Lyotard

REFERENSER

- Adorno, Theodor W. "Resignation." *Kulturkritik und Gesellschaft I/II. Gesammelte Schriften*, vol. 10.2, redaktör Rolf Tiedemann. Suhrkamp, 1977.
- Adorno, Theodor W. "Kulturkritik och samhälle". Översättning Joachim Retzlaff. *Kritisk teori – en introduktion*, redaktör John Burill. Daidalos, 1987.
- Adorno, Theodor W. *Negativ dialektik*. Översättning Sven-Olov Wallenstein. Glänta produktion, 2019.
- Amoore, Louise & Volha Piotukh. "Interview with N. Katherine Hayles." *Theory, Culture & Society*, vol. 36(2), 2019, 145–155.
- Charpentier Ljungqvist, Fredrik. "Stor osäkerhet om hur klimatet varit förr." *Svenska Dagbladet*, 2023-07-27.
- Dixson-Declève, Sandrine, et al. *En jord för alla: Ett manifest för mänsklighetens överlevnad*. Översättning Joachim Retzlaff, Natur & Kultur, 2023.
- Dorschel, Andreas. "Die Welt Verändern." *Merkur*, nr 890, vol. 77, 2023, 32–43.
- Ernst, Wolfgang. "Existing in Discrete States: On the Techno-Aesthetics of Algorithmic Being-in-Time." *Theory, Culture & Society*, vol. 38(7-8), 2021
- Felski, Rita. *Uses of Literature*. Blackwell Publishing, 2008.

- "Forskarna som aktivister." *Agenda*. Sveriges Television, 2023-04-30, www.svtplay.se/video/epoJkZ4/agenda/son-30-apr-21-15?position=9&id=epoJkZ4. Hämtad 2023-08-29.
- "Geologic temperature record." Wikipedia, en.wikipedia.org/wiki/Geologic_temperature_record. Hämtad 2023-08-25.
- Gerhardt, Karin, et al. "Nog nu, politiker – ta klimatkrisen på allvar." *Aftonbladet*, 2022-08-25.
- Horkheimer, Max. "Traditionelle und kritische Theorie." *Gesammelte Schriften: Schriften 1936–1941*, vol. 4, redaktör Alfred Schmidt. S. Fischer, 1988.
- Hörberg, Thomas, et al. "Forskare kan behöva bli aktivister." *Sydsvenskan*, 2023-03-13.
- Johansson, Sven Anders. "What is a Revolutionary Subject? Activism, Theory, and Theodor W. Adorno's Conception of the Subject." *Critical Theory: Past, Present, Future*, redaktörer Anders Bartonek & Sven Olov Wallenstein. Södertörn Philosophical Studies, 2021.
- Lanchester, John, "Über Mikrochips." Översättning Birthe Mühlhoff. *Merkur* nr 890, vol. 77, 2023, 16–31.
- Latour, Bruno. *Var landar vi? Politisk orientering i den nya klimatregimen*. Översättning Lisa Gummesson & Niklas Haga. Bokförlaget Faethon, 2023.
- Lyotard, Jean-François. "Apathy in Theory." Översättning Roger McKeon, *Lyotard and Critical Practice*, redaktörer Kiff Bamford & Margret Grebowicz. Bloomsbury Academic, 2023, 141–150.
- Malm, Andreas. *Det är vår bestämda uppfattning att om ingenting görs nu kommer det att vara för sent*. Atlas, 2007.
- Malm, Andreas. "Skicka vapen till rebellerna." *Aftonbladet*, 2011-06-30.
- Malm, Andreas. "Seger igen!" *Aftonbladet*, 2011-08-30.
- Malm, Andreas. *The Progress of this Storm: Nature and Society in a Warming World*. Verso, 2018.
- Malm, Andreas. *How to Blow up a Pipeline: Learning to Fight in a World on Fire*. Verso, 2021.
- Malm, Andreas. "Jag fördömer Hamas." *Parabol*, nr 3, 2023, www.parabol.press/jag-for-domer-hamas/. Hämtad 2023-12-14.
- Marx, Karl. "Tesar om Feuerbach." Översättning Bertil Wagner, i Karl Marx & Friedrich Engels, *Karl Marx – Friedrich Engels*. Wahlström & Widstrand, 1965.
- Matzner, Tobias. "The Human Is Dead – Long Live the Algorithm! Human- Algorithmic Ensembles and Liberal Subjectivity." *Theory, Culture & Society*, 2019, Vol. 36(2), 123–144.
- Morton, Timothy. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. University of Minnesota Press, 2013.
- Morton, Timothy. *Dark Ecology: For a Logic of Future Coexistence*. Columbia University Press, 2016.
- Morton, Timothy. *All Art is Ecological*. Penguin Books, 2021.
- Parisi, Luciana. "Critical Computation: Digital Automata and General Artificial Thinking." *Theory, Culture & Society*, vol. 36(2) 2019, 89–121.

- "Pause Giant AI Experiments: An Open Letter." futureoflife.org/open-letter/pause-giant-ai-experiments/. Hämtad 2023-08-25.
- Popper, Karl. *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge, 2002.
- Scranton, Roy. *Att lära sig dö i antropocen*. Översättning Christian Nilsson, Lil'Lit Förlag, 2019.
- Sloterdijk, Peter & Hans Jürgen Heinrichs. *Die Sonne und der Tod: Dialogische Untersuchungen*. Suhrkamp Verlag, 2001.
- Thomas, Chris D. *Inheritors of the Earth: How Nature Is Thriving in an Age of Extinction*. Public Affairs, 2017.
- Tolstoj, Leo. *Krig och fred. Ursprungsversionen*. Översättning Staffan Skott, Albert Bonniers förlag, 2006.
- United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Nineteenth Session. "Report on the International Commission of Inquiry on Libya." A/HRC/19/68, 2014-01-28.
- Voosen, Paul. "A 500-million-year survey of Earth's climate reveals dire warning for humanity." *Science*, 2019-05-22, www.science.org/content/article/500-million-year-survey-earths-climate-reveals-dire-warning-humanity. Hämtad 2023-08-25.
- Ware, Richard. "Libya: the consequences of a failed state." House of Commons Library, Briefing Paper, CBP 8314, 2018-05-18.
- Wiltsche, Harald A., et al. "Klimatforskare måste kunna vara aktivister." *Aftonbladet*, 2023-05-07.

